

ХАЛҚ ОҒЗАКИ ИЖОДИ - ЁШЛАРГА МАЪНАВИЙ-АХЛОҚИЙ ТАРБИЯ ВОСИТАСИ

Madaliyev Asqarali Yigitaliyevich

*Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va
biotexnologiyalar universiteti Toshkent filiali*

“O‘zbek va xorijiy tillar” kafedrasining erkin tadqiqotchisi

E-mail: madaliyev70@mail.ru

Tel: +998903476802

Аннотация: Ёшларга маънавий-ахлоқий тарбия бериш жараёнида халқ оғзаки ижоди намуналаридан фойдаланишнинг педагогик асосларини ўрганиш.

Калит сўзлар: таълим-тарбия, педагогика, ахлоқ, билим, дoston, ўқувчи, дарс, маънавият.

Ўзбек халқининг асрлар давомида яратган оғзаки сўз санъати намуналари миллий маданиятимизнинг таркибий қисми ҳисобланади. Ҳар бир халқнинг асрлар идеалини акс эттирувчи оғзаки ижоди бўлганидек, ўзбек халқи ҳам қадимий тарихга бой ва ранг-баранг оғзаки адабиёт дурдоналарига эга бўлган халқлардан биридир. Халқ оммаси томонидан яратилиб халқнинг иқтидорли вакиллари ижросида сайқал топиб, авлоддан-авлодга ўтиб келаётган дostonлар, афсона ва ривоятлар, мақол ва маталлар, топишмоқ ва кўшиқлар, асотир ва эртаклар ўзбек халқ оғзаки ижодини ташкил қилади. Юксак нафосат ва мангу ҳикмат хазинаси бўлган бу асарларда аждодларимизнинг урф-одатлари ва анъаналари, одоб-ахлоқи ва маданияти, тарихи ва миллий қадриятлари, ижтимоий-сиёсий, ҳуқуқий, бадий-фалсафий ва диний қарашлари ўзининг ёрқин ифодасини топган. Халқ яратган асарлар ўз навбатида қадимги ўзбек халқининг эътиқоди ва дунёқарашини ўрганишда, умуминсоний аҳамиятга эга бўлган қадриятларни билиб олишда асл манба бўлиб ҳам хизмат қилади. Юртимиз мустақилликка эришганидан кейинги давр давомида ҳамма соҳаларда, шу жумладан, халқ оғзаки ижодини ўрганишга ҳам алоҳида эътибор қаратилмоқда. Маданият, санъат, адабиёт, халқ ижодига бўлган муносабат давлат мақоми даражасига кўтарилди. Ўзбекистон радио ва телевидениеси, газета, журналларда миллий оғзаки ижоди намуналари ва улар ҳақидаги маълумотлар мунтазам равишда ёритилмоқда.

Маънавиятимиз ва маданиятимиз тарихини чуқур ўрганиб, тарғиб қилиш, ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш мақсадида улардан фойдаланиш, миллий урф-одатларни, халқ оғзаки ижодини кенг миқёсда объектив ўрганиш ва

тўплаш, ҳозирги кунда яратилаётган маънавий мулкни келажак авлодларга тўла етказиш учун барча зарур чораларни кўриш, ёш истеъдодларнинг камол топишига ҳар томонлама кўмаклашиш борасида улкан ишлар амалга оширилди. Мана шу нуқтаи назардан қараганда истиқлол йилларида халқ оғзаки ижодини ўрганиш ва тарғиб қилиш учун кенг имкониятлар яратилди.

Маълумки, инсон қадимдан атроф муҳитда рўй бераётган воқеа-ҳодисаларга ўз муносабатини билдирган. Бу муносабат, аввало, турли хатти-ҳаракатлар, овозлар, эҳтирослар воситасида амалга ошган. Кейинчалик ҳис-туйғуларни сўзлар, сўз йиғиндиси, рақслар ифодалаган. Кейинроқ одамлар ўзларича дунёнинг, табиатнинг, ҳайвонлар, ўсимликлар, тоғлар, сувларнинг пайдо бўлишини изоҳловчи тўқима ҳикоялар ўйлаб топдилар. Йигитлар, қизлар муҳаббат кўшиқларини тўқийдилар. Қабила-уруғнинг мард ва жасур йигитлари ҳақида, уларнинг ғаройиб қаҳрамонликлари ҳақида афсона ва ривоятлар пайдо бўлади. Буларнинг ҳаммаси ҳали ёзув маданияти вужудга келмасдан олдин жамоа-жамоа бўлиб яшаётган аҳоли ўртасида шухрат топади. Бугунги кунда биз уларни “халқ оғзаки ижоди” деб атаيمиз.

Ота-боболаримизнинг айтмоқчи бўлган панд-насихатлари, эл эъзозлаган одам бўлишнинг талаб-қоидалари Гўрўғли, Алпомиш, Рустам каби ажойиб қаҳрамонларнинг ботирликлари, халқимизнинг урф-одатлари, миллий фазилатларимиз санъат даражасига кўтарилган сўз тизимларидан иборат дostonлар намуналарда ўз ифодасини топади. Шунинг учун ҳам халқ оғзаки ижодини миллий кадриятлар деб аташ одатга айланган.

Халқ оғзаки ижоди илмда фольклор деб юритилади. Бу атамани 1846 йилда инглиз олими Уильям Томс таклиф қилган бўлиб, унинг маъноси “халқ донолиги” деган маънони англатади. Шунинг учун дoston бир қатор оғзаки ижод асарлари ижро давомида синкретик санъат намунаси ҳисобланади. “Синкретик” – сўзи бирлашмоқ, қоришмоқ, аралашмоқ маъноларини билдиради. Дoston куйланганда мусиқа, сўз, саҳна санъатлари қоришиб уйғунлашади. Яъни, бахши дўмбира, соз чалиб хонанда сифатида ёқимли овозда дoston айтади. Дoston эса матндан – сўзлардан иборат бўлиб, мусиқа асбоби ёрдамида ижро этилгани учун бахши хонандалик, созандалик қилади. Айни пайтда дostonдаги воқеаларни товуш товланиши – саҳна санъати – актёрлик маҳорати билан ҳикоя қилади.

Ўзбек халқининг эпик мероси жуда қадимий тарихга эга. Бу улкан хазина ҳозирга қадар кишиларни она Ватанга, халқига меҳр-муҳаббат ва садоқат руҳида тарбиялашда етакчи манба бўлиб хизмат қилмоқда. Олийжаноб ғояларни бетакрор бадий шаклларда ифодалаш халқ эстетик тафаккурининг етакчи тамойилларидан ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан қараганда халқ эпоси миллий ва маданий кадриятларимизнинг ажралмас қисмини ташкил этади. Халқнинг маданий кадриятлари, маънавий мероси минг йиллар мобайнида шарқ халқлари

учун қудратли маънавий манбаи бўлиб хизмат қилган. Дарҳақиқат, халқнинг бой оғзаки мероси асрлар оша бизнинг ҳозирги талаб ва эҳтиёжларимизга, мустақил юртимиз фуқароларининг маънавий ташналигига ҳозиржавоб сарчашмалик вазифасини ўтамоқда.

«Алпомиш», «Гўрўғли», «Рустамхон» каби ўнлаб дostonлардаги барча ёвузликларни ва иллатларни енгиб ғолиб чиқувчи, буюк инсоний фазилатларни куйловчи эпик мотивлар, риёкорлик ва мунофиқликни фoш қилиб, инсон қадрини улуғловчи ғоялар ҳозирга қадар халқни ўзига мафтун этиб келмоқда. Зеро, теран халқчиллиги билан ажралиб турувчи дostonларда куйланган умумбашарий ғоялар халқимизнинг ўтмиши, тарихи, маиший турмуши ва маънавий ҳаёти билан узвий боғлангандир.

Ўзбек халқ дostonлари ниҳоятда ранг-баранг бўлиб, дунё халқлари ижодида бетакрор ҳодисадир. Дostonларни ўрганиш, халқ бахшиларидан ёзиб олиш, нашр этиш ишлари ўтган асрнинг ўттизинчи йилларидан бошланган бўлиб, унинг мантиқий давоми сифатида қирқинчи йиллардан бу эпик хазинани жиддий тадқиқ қилиш йўлидаги саъй-ҳаракатлар амалга оша бошлади. 1947 йилда академик В.М.Жирмунский ва проф.Х.Т.Зарифовлар томонидан яратилган «Ўзбек халқ қаҳрамонлик эпоси» китоби ўзбек фольклоршунослигида муҳим воқеа бўлди. Олтмишинчи йилларга келиб олимлар халқ дostonларини ҳам турли жиҳатдан тадқиқ қила бошладилар. Проф. Т.Мирзаевнинг «Алпомиш» дostonининг ўзбек вариантлари» (1968), проф. М.Саидовнинг «Ўзбек халқ дostonларида бадий маҳорат масалалари» (1969) каби тадқиқотлари халқ дostonларини ўрганишда қимматли манба ҳисобланади. 1980–1990 йилларда Т.Мирзаев, Б.Саримсоқов, У.Жуманазаров, И.Ёрматов, М.Мирзаева, Ҳ.Абдуллаев, С.Рўзимбоев каби олимлар томонидан ўзбек халқ дostonлари турли жиҳатдан ўрганилган ва илмий хулосалар чиқарилган.

Ватанимиз мустақилликка эришгач, маданий меросимизга бўлган эътибор кучайди, шу муносабат билан халқ дostonларини янада чуқурроқ ўрганиш, мукамал нашрларини амалга ошириш борасида ҳам самарали ишлар амалга оширилди. Жумладан, «Алпомиш» (1998), «Гўрўғли» туркумидаги дostonларнинг тўрт жилдлиги (2006), Хоразм «Гўрўғли» ва «Ошиқнома» (2004–2006) дostonлари мукамал нашрларининг ўқувчилар оммасига тақдим қилиниши фикримизнинг далилидир.

Халқимиз азал-азалдан дostonларни севиб ўрганган, тинглаган, ижро ва ижод этган. Чунки дostonлар халқ ҳаёти билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, уларда инсоннинг орзу-умидлари, ахлоқий-эстетик қарашлари, ватанпарварлик ва қаҳрамонлик ҳақидаги юксак идеаллари мужассамлашган. Дostonлар оғзаки ижодда ҳам, ёзма адабиётда ҳам яратиладиган йирик ҳажмли эпик асарлардир. Бироқ ёзма ва оғзаки адабиётдаги дostonлар ҳаётни тасвирлаш воситалари ва

усуллари жиҳатидан бир-биридан фарқ қилади. Халқ оғзаки ижодида дoston ўтмиш замонлар тўғрисида қаҳрамонлик идеализацияси кўламидаги ҳикоятлар, ривоятлардир ёки бошқачароқ қилиб айтганда «Эпос – бу халқнинг қаҳрамонлик идеализацияси кўламидаги жонли ўтмишидир». Халқ дostonлари шеърӣ ва насрий қисмлардан иборат матндан, мусикадан ва дoston айтувчининг ҳофизлик санъатидан, соз черта билиш қобилиятидан иборат таркибий қисмлардан ташкил топади. Юқоридаги мулоҳаза ва таърифлардан маълум бўладики, дostonларда ҳақиқий ва идеал тарих бирлашиб, оламшумул ижтимоий-сиёсий воқеалар талқин қилинади, халқнинг ахлоқий-фалсафӣ, диний-эстетик қарашлари қомусий бир тарзда акс этади. Дostonларда тарихий воқелик халқ фантазияси асосида умумлашган образларда ўз ифодасини топади. Бинобарин, уларда эпик умумлаштириш ҳукмронлик қилади. Бундай умумлаштириш халқнинг ижтимоий адолат ҳақидаги идеаллари ва орзу-умидлари билан йўғрилган. Бундай воқеа-ҳодисалар мазмунан қаҳрамонлик характериға эға бўлиб, улар халқ иделидаги баҳодир атрофиға бирлаштирилади. Фавқулodда куч-қудратға эға бўлган бундай якка шахсларда бутун бир халқнинг орзу-умидлари, имконият ва интилишлари мужассамлашган. Мана шундай маҳобатли, ўтмишнинг суронли воқеаларини ўз ичига олган дostonларни асрлар оша бизгача етказиб келган ижодкорлар халқ бахшиларидир. Илмий адабиётларда бахши сўзининг икки хил маъноси зикр қилинган бўлиб, устод, маърифатчи деган маънони билдиради. Иккинчиси, беморларни даволовчи шомонларни ҳам бахши деб юритилган. Шомон руҳлар билан одамларни бир-бириға боғлаб турувчи, сирли кучға эға бўлган руҳоний шахс сифатида намоён бўлади. Мантиқан олганда, бахшиларнинг ҳар икки тоифаси ҳам инсонға хизмат қилган: биринчи турдаги бахшилар дoston куйлаб, халққа маънавий руҳий озуқа баҳш этса, иккинчи турдаги бахши-шомонлар халқни ҳам руҳан, ҳам жисмонан даволаган. Бахши халқ дostonларини ёдда сақлаб, халқнинг бу ноёб хазинасини янада бойитиб, халқ орасида оммалаштириб, наслдан-наслға олиб ўтувчи масъулиятли шахс. Энг характерлиси шундаки, бахши ноёб истъод эғаси сифатида бир вақтнинг ўзида бадихагўйлик, созандалик, сўзға чечанлик, ёқимли овоз ва ижодкорлик салоҳиятиға ҳам эға бўлган. Эргаш Жуманбулбул ўғли, Фозил Йўлдош ўғли, Ислом шоир Назар ўғли, Пўлкан Жонмурод ўғли каби бахшилар мана шундай юксак истъод соҳибси сифатида эл орасида шуҳрат қозонганлар. Бахшилар халқ дostonларини бирон мусиқа асбоби ёрдамида - дўмбирада, кўбизда ёки дуторда куйлайдилар. Хоразм бахшилари дostonларни асосан дуторда куйлаганлар, уларға ғижжак ва баламонда созандалар жўр бўлади. Республикамизнинг барча ерларида якка ижрочилик ҳукмрон бўлса, Хоразмда ансамбл ижрочилик етакчилик қилади. Халфачилик – асосан, Хоразмда аёллар орасида кенг тарқалган. Фольклоршуносликдаги кейинги изланишларға қараганда «халфа»

сўзининг келиб чиқиши жуда қадим замонларга бориб тақалади. «Авесто»даги диний кўшиқларни ижро этувчи киши «қарпа» ёки «қалпа» деб юритилган бўлиб, халфаларнинг бир тури ҳозир ҳам маъракаларда Қуръон оятларини, диний китобларни ўқиб, бошига мусибат тушган кишиларга руҳий мадад бериб келган. Бироқ улар фақат диний китобларни ўқиш билан кифояланмасдан, баъзилари Навоий, Фузулий, Махтумқули каби буюк сўз санъаткорлари асарларини, шунингдек, китобга кўчирилган халқ достонларини ҳам ўқиб, атрофдагиларни хушнуд қилиб келган.

Булунғур достончилик мактаби Булунғур достончилик мактабининг талантили намояндаларидан бири Фозил Йўлдош ўғлидир. Фозил шоир замонасининг машҳур бахшиларидан бири Йўлдош булбулга шогирд бўлиб, халқ санъатининг сир-асрорларини ўрганади ва ўзи ҳам машҳур бахши сифатида шуҳрат топади. У қирқдан ортиқ халқ достонларини ёддан билган ва жўшиб куйлаган. Лекин шу достонлар орасида «Алпомиш» достонини куйлашда ҳеч бир бахши Фозил шоирга тенглаша олмаган. «Фозил шоир Йўлдош ўғли «Алпомиш»ни умр бўйи айтиб келган.

Фозил Йўлдош ўғли ижод этган Булунғур достончилик мактабида XVIII-XIX асрларда Муҳаммад шоир, Йўлдошбулбул, Амин бахши, Чини шоир, Қурбонбек шоир, Султонмурод, Йўлдош, Қўлдош, Суяр, Раҳимбулбул, Ёрлақаб бахши каби ўнлаб истеъдод эгалари фаолият кўрсатганлар. Фозил Йўлдош ўғли мана шу бахшиларнинг анъаналарини давом эттирган ушбу мактабнинг энг сўнгги талантили вакилларида биридир. Булунғурлик достончиларга хос асосий хусусият шундаки, улар кўпроқ қахрамонлик типидagi достонларни куйлаганлар. Фозил Йўлдош ўғлидан «Алпомиш» достонининг энг мукамал варианты, «Ёдгор», «Юсуф билан Аҳмад», «Маликаи айёр», «Машриқ», «Зулфизар», «Балогардон», «Нурали», «Жаҳонгир», «Муродхон», «Рустам», «Зевархон» сингари ўнлаб халқ достонлари ёзиб олинган. Қўрғон достончилик мактаби халқ орасида маълум ва машҳур бўлган бахшилардан бири Эргаш Жуманбулбул ўғлидир. Унинг етти аждоди –ота-боболари ҳам шоир ўтганлар. Отаси Жуманбулбул ўз даврининг таниқли бахшиси бўлиб халқ достонларини булбулдай хониш қилгани учун ҳам «булбул» лақабини олган.

Эргаш Жуманбулбул бошқа бахшилардан фарқли ўлароқ мактаб ва мадрасада таҳсил кўрган, ўзбек мумтоз адабиётини чуқур эгаллаган, форс, араб тилларидан хабардор бўлган бахшидир. Баъзан инсон бошига ёғиладиган ҳаётнинг шавқатсиз ситамлари Эргаш шоирни ҳам четлаб ўтмаган. Вабо касали туфайли деярли барча оила аъзолари –жигарбандаларидан айрилиб ғам-алам гирдобидида қолган бахши элма-эл кезиб ҳасратларини ўзи яратган термаларга, анъанавий достонларга кўшиб куйлади. Мана шундай эл кезиб, достонларни юрак-юракдан қайнаб-тошиб куйлашлар уни юртга танитди, бахшилиқ

санъатининг мукаммал эгаси, устоз шоир бўлиб етишишига ҳам сабаб бўлди. Эргаш Жуманбулбул ўғли «Кунтуғмиш», «Равшан», «Кундуз билан Юлдуз», «Далли», «Авазхон», «Ҳасанхон» каби ўнлаб халқ дostonларини зўр маҳорат билан ижро этган. Шоирдан кўплаб халқ дostonлари ёзиб олинган.

Шаҳрисабз дostonчилик маркази таниқли намоёндаларидан бири, дўмбира чертиш, термалар айтишни чўпонлик қилиб юрган болалик даврларидан бошлаган чироқчилик Абдулла Нурали ўғли машҳур Ражаб бахшига шогирд тушади. Кейинчалик дostonчиликнинг ҳадисини олган ижодкор «Алпомиш», «Кунтуғмиш», «Маликаи айёр», «Авазхон», «Қиронхон» каби дostonлари билан эл орасида шуҳрат топган. Абдулла Бахши томошабинлар дилидаги топиб айтишга уста бўлгани учун ҳам у қатнашган дostonчилик давралари завқ-шавқ ва ҳаяжонга тўлган. Нарпай дostonчилик мактаби таниқли халқ шоири Ислom Назар ўғлидир. У XIX асрнинг машҳур дostonчиси Ражаб шоирнинг шогирди бўлиб, ундан бахшилик санъатининг қоидаларини ўрганган. Мазкур дostonчилик мактабидан Нурмон Абдувой ўғли каби талантли халқ бахшилари ҳам етишиб чиққан. У кўплаб халқ бахшилари билан ҳамкорлик қилиб, элма-эл кезиб дostonлар айтади.

Бахшилар кўпинча дostonларни ансамбл бўлиб, ғижжакчи ёрдамида ижро этади. Хоразм дostonчилиги Жанубий Хоразм ва Шимолий Хоразм каби икки гуруҳга бўлинади: Жанубий Хоразм бахшилари репертуарида «Гўрўғли» ва «Ошиқ» туркумидаги дostonлар кўпроқ тарқалган. Бу ерда Бола бахши, Қодир созчи Каримов, Маҳмуд Юсупов каби бахшилар ижод этган. Шимолий Хоразм дostonчилигига мансуб сакрак бахши Жумабой Худойберганов репертуарида «Гўрўғли» эпосининг энг қадимги «Хандон ботир» «Гўрўғлининг Дарбандга кетиши», «Паризоднинг арази» каби нусхалари сақланиб қолган. Жанубий Хоразмда тарқалган дostonлар бахшилар репертуарига аксарият ёзма нусхалар асосида кириб келган бўлса, Шимолий Хоразмда кўпгина дostonларнинг қадимдан бери оғзаки равишда устоздан шогирдга ўтиб келганлиги сезилади. Ҳар иккала дostonчилик гуруҳларидаги куйларнинг муштарак томонларидан ташқари, алоҳидаликлар ҳам мавжуд. Хива бахшилари ўз куйларини ширвоний, Манғит бахшилари эса, эроний деб юритишади. Умуман айтганда, Хоразм бахшиларининг куйлари кўп ва хилма-хилдир. Дostonнинг ҳар бир кўшиғи муайян бир куйда ижро этилади.

Хулоса

Ҳар бир халқнинг миллий ўзлигини кўрсатадиган қадимий урф-одатлари, маросимлари, эзгуликни улуғлайдиган боқий анъаналарини ўз ичига қамраб олган таълим-тарбиявий аҳамиятга эга дostonлари бўлади. Хусусан, бизнинг миллий дostonларимиз ҳам маънавиятимизнинг юксалишига, миллат сифатида шаклланишимизга, ёш авлодни комил, фозил, юксак маънавиятли, ахлоқий

тарбия беришда алоҳида ҳисса кўшиб, асрлар давомида халқимизга жуда катта руҳий-маънавий қувват бахш этиб келган. Аждодларимиз тафаккури ва даҳоси билан яратилган бу дostonлар том маънода маънавий бойлигимиздир. Даставвал ана шу бебаҳо тафаккур дурдоналарининг бугунги маънавий-ахлоқий тараққиётимизда тутган ўрни бекиёсдир. Дарҳақиқат, ҳар бир халқнинг миллий ўзига хослигини кўрсатадиган дostonлари бор. Асрлар бўйи яратилиб, зукко халқнинг юксак ижодий салоҳияти туфайли сайқалланиб келган ана шундай дostonлар аслида ўша миллатнинг маънавий-ахлоқий тарбияси, ўзлигини, менталитетини, миллий қиёфасини белгилайди. Зеро, бундан бир неча минг йиллар муқаддам, асрлар давомида кўнгилдай поёнсиз ватанимизнинг барча сўлим гўшаларида “Алпомиш”, “Гўрўғли” сингари буюк эпосларни куйлаб келган зукко аждодларимиз бамисоли бадий тафаккур сарчашмасидаги инжуларга қиёс қилса арзигулик бой маданий меросни яратишган. Ўзбек халқининг пайдо бўлиш тарихи қанчалик қадимий бўлса, унинг дostonлари ҳам шунчалик узоқ тарихий илдизга эгадир. Улар халқимизнинг маънавий эҳтиёжлари замирида жуда қадим замонлардаёқ пайдо бўлиб, шаклланган ва зукко аждодларимизнинг беназир ижодий салоҳияти туфайли асрлар мобайнида сайқалланиб келган. Жаҳон мумтоз адабиётидаги дostonлар кенг камровлилиги ва ҳажмининг катталиги, кўтариб чиққан ижтимоий, сиёсий, маънавий-ахлоқий муаммолари, сюжетининг сертармоқлиги ва драматизмининг ўткирлиги, персонажларининг кўплиги билан ажралади. Бундай асарлар марказида жамиятга халқ тақдири туради, жамият, халқ ва қаҳрамон яхлит, бир бутунликда тасвирланади, улар ўртасида зиддият бўлмайди, балки шу халқ, шу қаҳрамон билан ташқи душманлар ўртасидаги кураш, яхшилик билан ёмонлик ўртасидаги зиддият тасвирланади. Уларда ватанпарварлик, қаҳрамонлик, инсонпарварлик, меҳр-муҳаббат, дўстлик ва садоқат, меҳнатсеварлик ғоялари илгари сурилади.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати:

1. Саримсоқов Б. Халқ дostonлари таснифи ва оралиқ шакллар. //Ўзбек тили ва адабиёти. 1981, №3, 37-47-бетлар
2. Мирзаев Т., Саримсоқов Б. «Достон, унинг турлари ва тарихий тараққиёти». Т.: 1981, 51-55-бетлар.
3. Гўрўғлининг туғилиши. Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1967.
4. Имомов К., Мирзаев Т., Саримсоқов Б., Сафаров Р. Ўзбек халқ оғзаки поэтик ижоди. Т.: «Ўқитувчи», 1990, 228-бет.
5. Т.Мирзаев, «Алпомиш» дostonининг ўзбек вариантлари. Т.: «Фан», 1968.
6. С.Рўзимбоев. Хоразм дostonлари. Т.: 1985.
7. Б.Саримсоқов, Ўзбек адабиётида сажъ. Т.: 1978.
8. О.Мадаев, Т.Собитова, Халқ оғзаки поэтик ижоди. Т.: «Шарқ», 2001.
9. С.Мирзаева, Ўзбек халқ романтик дostonлари поэтикаси. Т.: «Фан», 2004.
10. «Гўрўғлининг туғилиши». 4 жилдлик, 1-жилд. Т.: «Ёзувчи», 1996.